

Néhány marginália a járvány kapcsán¹

1. (*Minek nevezzetek?*). Az elképesztően terebélyesedő „kultúripar” mellett, amely a katasztrófát kelendő áruvá alakítja a félelemmel bajlódó ember számára, ott van a katasztrófára való reflektálás igénye is. Például a minden elismerést megérdemlő fogalomtörténet kereteiben. Ezen reflexiók különösképpen sokat törődnek azzal, hogy a képzelet sajátos teremtő szerepet játszik a katasztrófa jelentéseinek, valamint a jövő felől érkező borzalomnak a megidézésében, és hogy a vonatkozó tapasztalat az előre láthatatlan, hirtelenül kibomló, ránk zuhanó eseményre utal.²

Így viszont e beszédmód vajmi keveset segíthet a Covid-19 értelmezésében. Igaz, a képzelet itt is előtérbe kerülhet, hiszen nagyon is létezett szerteágazó pandémia-képzelet. Voltaképpen nincs járvány képzelet nélkül. Ám, a „hirtelenül” felszínre toltuló „esemény” képzete aligha igazít el bennünket: hiszen az elmúlt évtizedek szaporodó, akár kétségbeesett figyelmeztetései, mondjuk a pénzügyileg olyan törekeny Nemzetközi Egészségügyi Világszervezet részéről,³ nem engedik meg a pillanatszerűségbe kivetített „hirtelenség” jelentését. Fenyegető jelzések és bajjós előlegezések – mindenütt ezt kellett minduntalan érzékelni. Egyebütt – nem nagy fantáziával – ezt a „várt meglepetés”⁴ ellentmondásos képletével kíséreltem megragadni. És ez nem a hirtelen ránk törő katasztrófa: az történt, amit várnunk kellett, és amit a társadalmilag közvetített, számítható, életmenedzselés elvakító összefüggésrendszerében elnyomtunk.

A gondolkodás számára a meghatározás lehetőségtere, a meghatározottság élvezete, a jelenségek fogalom általi körülkerítése, a „lámpás”, hogy a felvilágosodás

¹ The project is co-financed by the Governments of Czechia, Hungary, Poland and Slovakia through Visegrad Grants from International Visegrad Fund. The mission of the fund is to advance ideas for sustainable regional cooperation in Central Europe. This publication is the part of the project "RETURN TO THE FUTURE - art, culture and new media in Central Europe after the pandemic". / A projekt a cseh, a lengyel, a magyar és a szlovák kormány közös támogatásával jött létre a Nemzetközi Visegrádi Alap pályázata keretében. Az Alap küldetése az, hogy elősegítse a fenntartható regionális együttműködés eszméit Közép-Európában. A fenti közlés a „Vissza a jövőbe – művészet, kultúra és új média a Közép-Európában a világjárvány után” című projektum része.

² Pl. L. Hempel, M. Bartels, Th. Markwart (Hg.), *Aufbruch ins Unversicherbare, Zum Katastrophendiskurs der Gegenwart*, transcript Verlag, Bielefeld, 2013, 193–209.

³ Erről megpróbáltam szólni: Losonczi A., A „néma kényszer”: szerkezet és geopolitikai gazdaságtan, in *Igazság-demokrácia-fenntarthatóság*, szerk. Antal Attila, Földes György, Napvilág Kiadó, Budapest, 2022.

⁴ Rádadásul akkor nem is tudtam, hogy a „várt meglepetés”, az „előlegezett bizonytalanság”, egy sokat tárgyalt fogalom különféle területeken, F. Lecaignard, O. Bertrand, A. Caclin and J. Mattout, Behavioral/Cognitive, Neurocomputational Underpinnings of Expected Surprise, *Journal of Neuroscience*, 19 January 2022, 42 (3) 474–486. Egyébként, Losonczi A., A koronavírus nem hallgat Francis Fukuyamára, https://azonnali.hu/szerzok/losonczi_alpar?page=2.

kedves metaforáját említsem, használata a félelem szublimálási lehetősége. Ám a megnevezés esélyeit itt fékezi, hogy a rendkívüli eseményeket megragadó fogalmak közül a legfontosabb és leghagyományosabb, mármint a „válság” is kirojtozódott. Nem vagyunk biztosak abban, hogy jelöl-e még egyáltalán valamit, hogy bármilyen iránytűt ad-e a kezünkbe. Nem éppen a „válság” fogalma bizonytalanít el bennünket?

Mindenesetre, ott, ahol túlonként folyékonyá válnak a határok a „rendkívüli” és a „normális” között, ahol kénytelenek vagyunk újra és újra felismerni és ismételtetni a régi kritikai diktumot, miszerint a „normális maga is válságszerű”⁵, hogy a „normalitás” szívében éppen a krízis áll, már régóta nem bízhatjuk magunkat a válság korábban nagy megbecsülésnek örvendő jelentésháztartására. A meghatározás gesztusa így kísérlet marad, elbizonytalanodik a gondolkodás képessége, csorbát szenved megjelölési ereje.

És amennyiben segítséget kérünk a korbíralatra még igényt tartó társadalomelmélettől, úgy egykettőre kiderül, hogy az elmúlt időszakban halmozódtak a különféle egymásba kapaszkodó, egymást támogató-feltételező „válságok”. Adam Tooze, a brit-amerikai történész, aki az utóbbi néhány évben roppant befolyásos értelmiségivé avanzsált a világmédiában, nem utolsósorban a pandémia gazdasági és egyéb fordulatainak nagyszabású és aprólékos leírásával, a „polikrízis” fogalmát hitelesítette. Olyan képet rajzolt meg, amelyben a különféle, egymásra mutató vektorok egy-egy válságtendenciát megtestesítve, bonyolult összefüggésrendszert alkotnak. Ezek nem egyenesvonalú mozgások. És ez az illusztráció ahhoz hasonul, ahogy Michel Foucault szerette volna látni a történelem menetét, azaz mint egy olyan folyamatot, amelynek „nincs eleje és vége”, hanem állandóan csak „történik”, „hánykolódva” a kezdetek és a végek lehetőség tartományai között. Ilyen értelemben lehetne *válságtörténelemről* beszélni. Benne állunk.

Egyszóval a szaporodó, egymásba csavarodó válságtünetek „telítettségét”⁶ (pandémia, energiaszűkösség, természetpusztulás, forma nélküli nyugtalanság, politikakeresés stb.) azaz kibogozhatatlan összezsúfolódását látjuk. Ezek ténylegesen válságcsomók. A pandémia pedig csupán része az ebben a térben és időben kiterjedő kontexusnak, beleértve a jelenleg is tomboló háborút, és mindazt, ami megelőzte. Mindennek azonban, hogy visszatérjek a feljebb elmondottakhoz, semmi köze nincs a hirtelen megmutatózó katasztrófa jelentéshalmazához.

És elkerülhetetlenül megtépázódik a hatalmas tradícióra visszatekintő válságelmélet, gyengül az egykor a válsághoz kapcsolódó döntéshez fűződő drámai jelleg, magával vonva a megnevezés botladozását. Jacques Derrida korábban (nem okulhattott még a pandémia kitöréséből) annak az állításnak adott aggódó hangot, hogy „válságba került a válság”, vagyis, hogy a „válság válságát” éljük. Ez pedig a gondolkodás vesztesége, és hanyatlása.

Kétségkívül, érintkezik ez a diagnózis mindazzal, amit az imént fejtegettem. E tetszetős megfogalmazás azonban egyúttal kételyt ébreszt, hiszen egy olyan képletet juttat érvényre, amely a válságfogalom gyengeségét is egy „válság” örvényébe rántja. Azaz a válság itt: önvonatkozó. És nem azt a tényt jelzi-e a derridai megkettőződött válságfogalom, hogy minden intellektuális bukdácsolás ellenére sem tudunk más-

⁵ Mondjuk, a frankfurti kör olyan képviselői, mint Adorno, nagy előszeretettel forgatták e gondolat variációit, számtalan idézettel élhetnénk.

⁶ A néma kényszer..., *ibid.*

képp szólni a megtört világról, mint a válságfogalom közvetítésével? Nem éppen Derida formálta-e meg a válságra vonatkozó fordulatával a *krízisre utaló hódolat legerősebb alakzatát*? Nem azt sugallta-e, hogy képzeletünk, fogalomteremtési képességünk kénytelen – mindennek ellenére is – a „válság” jelentésfolyamára hagyatkozni?

2. (*Háború hatalmunk érdekében?*) Állítólag Richard Hatchett a Nemzeti Biztonsági Tanács tagja volt az első, aki alkalmazta a háború metaforáját a pandémia kapcsán. Aztán persze mások is követték szolgálai módon, úgyhogy általánosan elterjedté vált a háború felől értekezni a pandémiáról. Márpedig a háborúban sorkötelesek, dezertőrök, árulók, felmagasztalt hősök, pártatlanságot feladó emberek és dehonesztált gyávák vannak, akik felett ítélni kell. És Elias Canetti írja valahol, hogy a háborúban úgy viselkednek az emberek, mintha mindenáron és minél gyorsabban meg kellene „bosszulniuk” az „elődök szenvedéseit”, és mintha közülük senki sem hunyt volna el „természetes halállal”.

Meglehet persze, hogy egy, a biztonságpolitikát mindenk fölé emelő ember esetében legalábbis valamelyest indokolt, hogy bellicista metaforákkal éljen. Számára az önmaga fennmaradásán munkálkodó, veszélybe taszított emberiség biztonságát érvényesítő harccról van szó, amely lehetővé teszi a túlélését. És akkor idézhetjük akár a klasszikust, Carl von Clausewitzet, miszerint a háború a politika folytatása más eszközökkel! Ez itt szükségszerűen azt jelentené, hogy a pandémia nem más, mint a világot irányító politika folytatása...⁷ És e tény is bizonyítja, hogy a pandémia jelentéseit minden nehézség nélkül egybevonhatjuk az ukrajnai háború jelentéskörnyezetével is.

Ugyanakkor az is érthető, ha mindeközben fejünket csóváljuk, és nem tudunk szabadulni a kérdésektől. Nem azt jelenti-e ennek a metaforológiának a beemelése a pandémiáról szóló beszédmódba, hogy a háború (kultúr- és kereskedelmi háború, terrorizmus stb.) olyan erőteljesen bevésozott a képzetünkbe, hogy már egy pillanatra sem tudunk szabadulni tőle? És vajon ez azt jelenti-e, hogy ontologizálva ki kell tágítanunk a háború metaforáját, és a pandémiát csak egy közbeeső etapnak kell tekintenünk? Aztán hogyan elképzelni a Covid-19 kapcsán a háborút, amely tudvalevő, hogy mindig az emberek, erőforrások, technológiák gigantikus „mozgósítását” feltételezi, miközben a pandémia a bezárkózás-elszigeteltség gyakorlataival együtt – Peter Sloterdijk ismert fordulatát parafrázálva⁸ – éppenséggel a „leszerelés”, a felülről vezérelt elernyedés aktusát testesíti meg?

Ezenkívül a háború, az ellenségteremtés, a szenvedésokozás *emberközi* viszonylatait, valamint, ahogy a kameruni filozófus Achille Mbembe mondja, a „halálosztás” hatalmas cseréjét jelenti. A vírus, mint a megátalkodott ellenség, a kiirtandó Másik? Nem mintha nem tudnánk olyan esetekről, amikor antropomorfizálódott formát nyert a vírus. Így, amikor a híres Claude Lévi-Strauss a gyarmatosítás alkalmával történő pusztítást kívánta ábrázolni, nem átalotta a „Nyugatot” éppen a vírus távlatába helyezni.

Ám még mindig kérdés marad, hogy milyen e metafora hordereje. Ráadásul azok a kommentátorok, akik úgy gondolják, hogy a leigázott természet, amelyen, dacára

⁷ Hogy Clausewitz, és a pandémia összekapcsolása nem önkényes: Covid-19 and War, <https://wavellroom.com/2020/10/15/covid-19-and-clausewitz-masters-of-war-part-2/>.

⁸ Erről, mármint arról, hogy a Covid-„háború” „leszerelést” és nem mozgósítást jelent, valamint ezek szemantikájáról, W. Merrin, Anthropocentric war: coronavirus and total demobilization, *Digital War*, <https://doi.org/10.1057/s42984-020-00016-9>

minden harsogó zöld ígéretnek, folyton-folyvást úrrá akarunk lenni, most „benyújtotta a számlát”, hevesen tiltakoznának: nem éppen a természettel szemben kifejtett néhány évszázados háborús alapállás hozta-e létre a vírus féktelen rombolását? Nem a természetnek legyőzött ellenségként való „háborús” bemutatása-érvényesítése nyitotta-e meg az ajtókat a mutáló-alkalmazkodó vírus mozgásrendje előtt? Nem ez az újraindított „mobilizáció” a természet ellen, az élőlények terének zsugorítása hozta a kérlelhetetlen zoonózis tényét? Hiszen függetlenül attól, hogy annak az elméletnek adunk-e hitelt, amely a vírus eszkalációja kapcsán a természet visszavágását vagy ciklikus önvonatkozását feltételezi, vagy annak, amely egy kínai–amerikai, profitközpontú közreműködés nem-szándékos kimenetelét pillantja meg, a tét marad.

Nem véletlen, hogy a pandémia erősítette azokat, akik a földünket óriási planetáris-kozmológiai összefüggések, szükségszerű összefonódások, ontológiai nexusok keretében ábrázolják, amelybe beletartoznak a fenyegető vírusok is. Az antropológus Philipp Descola egyenesen úgy fogalmazott, hogy az emberek és a vírusok azon a „közös ontológiai banketten” tartózkodnak, amely alkalomadtán tragikus kimenetelű.⁹

Voltaképpen mindazok, akik hajlandóságot tanúsítanak arra, hogy a modernségben felfejtsék azokat a jelentésrétegeket, amelyek külső és belső korlátokat szabnak az ember hatalma számára Freuddal bezáróan, előbb vagy utóbb eljutnak ahhoz a pillanathoz, hogy a fokozódó rossz közérzet alapja az a tény, hogy a „mindenhatóság áhított élménye” végzetesen keveredik a maró „tehetetlenség”¹⁰ tapasztalatával. A kettőt nem lehet szétválasztani, mindkét tapasztalat hozzánk tartozik. Valójában a tehetetlenség hívja elő a mindenhatóság óhaját. És a Freudot követők-értelmezők pontosan ebbe a mezőbe helyezik el a nárcizmus létezését is: bevonulás ez az én erődítményébe, méghozzá annak érdekében, hogy végre-valahára megtapasztaljuk az immáron a tehetetlenség elemeitől megtisztított mindenhatóság emelkedett érzését.¹¹ Ugyanakkor rögvést jelzik, hogy ez a „belső” vár törékenyebb, mint bármikor: a hegeli értelemben vett elismerést eszeveszetten hajhászó, a (neoliberális) társadalmi normákhoz folytonosan simuló-alkalmazkodó Nárcisz csakhamar csatlakozik önmagában, és úgy érzi, hogy elárulja önmagát. Pontosabban felfedezi önmagában a zavaró Másikat, aki az elismerést biztosítja.

A „tehetetlenség” kínzó érzése: kultúrateremtő a vele kapcsolatos gyöttrődés. Tüneteszerű, például hogy egykoron az apokalipszissel összefüggésbe hozható erőteljes irodalom szárnyalása éppen a tehetetlenség ellensúlyozására szolgált.¹² Valójában, hogy ugorjak az időben, az általánosan ismert, fősodró modern-zöld filozófia lényege,

⁹ P. Descola, Nous sommes devenus des virus pour la planète, *Le Monde*, May 20, 2020. https://www.lemonde.fr/idees/article/2020/05/20/philippe-descola-nous-sommes-devenus-des-virus-pour-la-planete_6040207_3232.html. Idézi, és az intellektuális vitákat összefoglalja, M. R. Monti, IN THE NAME OF THE VIRUS INTELLECTUALS AND THE PANDEMIC, *Lares*, 2020, sept.-dec. „Mi vagyunk a vírus” mondta Sandro Veronesi regényíró, A járvány a „Föld nyugalom-napja”, ez is egy idevágó fordulat; mind ibid.

¹⁰ Például, M. Horkheimer, Th. Adorno, *A felvilágosodás dialektikája*, Budapest, 2011, 224. R. Bösch, Allmacht und Ohnmacht. Zur Psychopathologie des bürgerlichen (d. h. männlichen) Subjekts, *Krisis*, 2000, 23, 99–120.

¹¹ A mindenhatóság és a tehetetlenség kortárs változatairól, P. Samol, All the Lonely People, Narzissmus als adäquate Subjektform des Kapitalismus, *Krisis*, 2016/4, 23.

¹² F. Scheidler, *Das Ende der Megamaschine*, Promedia Verlag Wien, 2015, 43.

hogy mennyei harmóniát helyez kilátásba a hatalom és hatalomnélküliség, fejlődés/növekedés és a nem csökkenő vágykielégülés között. És a helyreálló ellensúly fejelmezi, irányítja majd az „eszközszerű ész” (Horkheimer) önmaga érdekében működtető embert. Majd kisimulnak a gondok okozta ráncok, azaz eltűnik a hatalomvesztés képzete okán mozgatott patológus szorongás is.

Ám odalett ennek az egyensúlynak a lehetősége: a pandémiával kapcsolatos, kétes háború emlegetése is ezt tanúsítja. Legfeljebb az történik, hogy a gyengeséget vagy a krónikus hatalomnélküliséget hatalomként álcázzuk – egyébként ez a tény magyarázza, hogy a politika színpadán sikerrel járnak azok a politikai szereplők, akik a saját mindehatóságuk teátrális-mediális megjelenítésével feledtetik a tehetetlenség érzését.¹³

3. (Halál/élettapasztalat, és pandémia).

a) Vladimir Jankélévitch a párizsi rádióban tartott nevezetes előadássorozatában három, halálhoz fűződő viszonylatot vett számba. Először is az Én-perspektívát, a saját halál, az önmagunkhoz kötődő elfogultság távlatát, amelyben a halál az egyszer bekövetkező, mindent lezáró, ám örökösen elodázott jövő bizonytalan ténye, és addig vonatkozódhat a halálra, ameddig az Én a halálon inneni zónákban tartózkodik. A Távlatban a haláltapasztalat a közeli Másikra utal, aki „majdnem” olyan, mint az Én, ezért analogikus jellegű. Az Ők távlatában az elvont, „névtelen”, a mások halálának általánosságba süllyedő, incidensszerű epizodikus ténye jelenik meg az elfogultság eltűnésével – Jankélévitch ide sorolja még a saját betegségéről diagnózist készítő orvos esetét is.

Természetesen a pandémia az Ők perspektíváját, a személytelenség szürkéségébe süppedő halál-tapasztalatok felhalmozódását juttatja érvényre. És a mediatisztált halál számok állandó sorjázása a félelemzés és a közömbösség elegyét vetíti, idézi elő. Tetézi mindezt, hogy a statisztika konstitutív teljesítményeire, az egzaktásra olyannyira büszke modernség még a halál számokban sem biztos – fényesen bizonyítja ezt a számok szüntelen latolgatása, majd a valószínűsíthető tévedések-félreértelmezések tömkelege.¹⁴

Az itt már említett Canetti a halál kegyetlen tényének „méltóság teljes elfogadására” felhívó korérzülettel dacolva hirdette meg a halál állandó „gyűlöletét”.¹⁵ És azt mondta, hogy az élet „legnagyobb erőfeszítése” az lehetne, hogy nem egyezik bele abba, hogy bárki halála „megszokható” legyen. Talán az Ők távlatának modern túl-hatalmára gondolt. Talán ezzel kapcsolatban hívott fel „gyűlöletre”.

b) A pandémia intellektuális ugródeszkának bizonyult. Ám lehetséges, hogy a leg-erőteljesebb vitát az a nagy befolyással bíró filozófus, Giorgio Agamben váltotta ki, aki meg volt győződve arról, hogy a pandémia legyűrésére irányuló egészségügyi intézkedések, *Medizinalpolizei* az állam által szorgalmazott bezárások mögött az életet uraló biopolitika előkészített diadalmenete rejtőzik. Arról a biopolitikáról van nyilván szó, amely az élet feletti rendszeres irányítást, vagyis az élet vezérlését célozza meg a hagyományos politikai feladatok helyett. És kíméletlenül ostorozta Agamben a

¹³ H. J. Maaz, *Die narzisstische Gesellschaft. Ein Psychogramm*. München, 2012, 16.

¹⁴ D. Adam, The pandemic's true death toll: millions more than official counts, [https://doi.org/10.1007/s11943-021-00297-w](https://www.nature.com/articles/d41586-022-00104-8?utm_source=Nature+Briefing&utm_campaign=628f2b80d3-briefing-dy-20220118&utm_m. G. De Nicola, Kauermann, G. & Hohle, M. AStA Wirtsch. Sozialstat. Arch. <a href=) (2022).

¹⁵ E. Canetti, *Über den Tod*, Carl Hanser Verlag, München 2003.

kortársakat, akik *a haláltól* való páni *félelemben*, a rájuk nehezedő nyomás alatt beteljesítik ama legrosszabbat, ami lehetőségként bennfoglaltatik a mindenkori biopolitikában: a védelmi övezetekben oltalmazott-idomított élet kilátástalanul a póre túlélésre csupaszodik – megengedve az élet konzerválását hirdető, ám valójában a teljességre törekvő ellenőrzés megvalósulását. A pandémiában eszerint kicsúcsosodik egy évezredes rossz tendencia, a biopolitika végképp kiszorítja a közvilágot közösen artikuláló politikát. A vallásilag érzékeny Agamben egyúttal keményen bírálta a pápát is, akinek minden megalkuvást visszautasítva ott lenne a helye a pandémia által gyötört betegek között, tehát ott, ahol a szenvedés fénylik.

Hogy az állam által foganatosított intézkedések nem voltak semlegesek, és sohasem azok, aligha lehet megkérdőjelezni. Hogy az emberek ilyenkor ki vannak szolgáltatva egy olyan hatalomnak, amely bizonyos mértékben fennmarad a kényszerintézkedések lazítása után is, ehhez sem társíthatók kérdőjelek. És Agamben helytállóan térképezte fel, hogy a pandémia által adott állami válaszok megakasztották az előző évtized politikai-lázadói nyugtalanságát – egyben azt is hangoztatta, hogy az imént szóba hozott intézkedések szétválasztanak, vagyis a „lock-down” szerű diszociatív intézkedések lehetetlenné teszik a politika méltóságteljes gyakorlatát. Depolitizálnak. És kapóra jött a pandémia sok hatalomtartó számára – ez sem vonható kétségbe.

Egy bírálója¹⁶ úgy marasztalta el Agambent, hogy a „nekropolitika” felkent pártolójának minősítette, aki a pusztá biológiai szükségszerűségek fölé emelt elitista *ars moriandi* és az elképzelt nemes halál nevében ítélkezik. Egy másik, lacaniánus beállítottságú kritikusa pedig, fontos bírálatában¹⁷ – ami felidézi szinte mindazt, amivel egy lacaniánus a Foucault-t fontosnak minősítő Agambennel kapcsolatban elmarasztalhat – azt róttá fel, hogy az olasz gondolkodó összemossa az állami szuverenitást a biopolitikával, leegyszerűsítve az állami instanciákat a biopolitikai érdekeltségre és a halál gyáva elkerülését előremozdító intézményrendszerre. És vakságot tanúsít azon tény iránt, hogy mindez tőkés talajon történik: márpedig az állam a pandémia ideje alatt egy sereg olyan intézkedést juttatott érvényre, amely egyáltalán nem kedvez a tőke önértékesülésének, lásd az elszigeteléseket, a globalizált kapcsolatok befagyaszthatását és egyáltalán a forgalom korlátozását – az élet megmentésének a nevében a tőkét is korlátozta.

Agamben, a baloldali heideggeriánus, tényleg következetesen mellőzte a tőkés aspektusok tárgyalását – egyszersmind visszavonhatatlanul elévültnek minősítette a bal- és jobboldalra való hagyományos felosztást. A világgal, a rossz jelennel, annak biopolitikai kényszerintézkedéseivel szembeni mélységes ellenállása, a megalkuvás csakugyan radikális megtagadása esetében más forrásokból táplálkozik. És az is megfelel a valóságnak, hogy feloldja az állami szuverenitást a biopolitikai ténykedésben, az élet történéseit irányító műveletekben – de hát egész életműve ennek a jegyében

¹⁶ Monti, *ibid.* F. Tedesco, *Invocando di vivere, scopro che cerco di morire*, Giorgio Agamben e la pandemia, *MicroMega. Il rasoio di Occam*, April 10, 2020. <http://www.sifp.it/pdf/Tedesco.pdf>. S. Critchley, *To Philosophize Is to Learn How to Die*, *The New York Times*, April 11, 2020: A life lived well, a philosophical life, is one that welcomes death's approach, <https://www.nytimes.com/2020/04/11/opinion/covid-philosophy-anxiety-death.html>.

¹⁷ T. McGowan, *Agamben in Lisbon: Pandemic and Biopower's Reckoning*, <https://www.philosophy-world-democracy.org/articles-1/agamben-in-lisbon-pandemic-and-biopowers-reckoning>.

alakult. Azaz a becsületes halál kockázatát hirdető gondolatai egyfajta félelmetes következetességet mutatnak, minthogy abba kapaszkodnak, hogy a biopolitika a fennálló rendszer rejtett igazsága.

Ám bírálója nem találja el a lényeket akkor, amikor arra hivatkozik, hogy az államnak örökösen elnyomó szerepet tulajdonító Agamben figyelmét elkerülte az eklátáns tény, hogy a pandémia szembefordította a tőkét az élet megmentésére irányuló állammal – ugyanezen kritikus odáig fokozza érvelését, hogy azt fontolgatja, a pandémia azt bizonyítja, hogy a biopolitika gondolata futóhomokra épül. Végre leszámolhatunk ezen téveszmével.

Először is, vitatható, hogy a tőke és az állam között robusztus hiátus alakult volna ki a pandémia ideje alatt. Hogyan is értelmezhetnénk akkor azokat a lamentáló jelzéseket, amelyek egyébként nem csak radikális forrásokból érkeztek, miszerint ugyanabban az időkeretben drasztikusan nőttek az egyenlőtlenségek, valamint hogy nem kevés olyan óriáiskonzern és más tőkés szereplő akadt, amely a nyereségét soha nem látott magasságokba emelhette. Hogy az állam *időről időre* olyan intézkedéseket léptet életbe, amelyek nem harmonizálnak az egyes tőkefrakciók érdekeivel, hogy az állam olyan pályákon is lépeget, amelyek *nem* feleltethetők meg mindig a tőke érdekkomplexumának – ez azonban nem csupán a pandémia ismérve, hanem egyáltalán a tőke mintái szerint alakuló társadalomé. Voltaképpen enélkül e társadalom nem is újíthatná meg önmagát.

Másodszor, a pandémia nem a biopolitika, az élet dinamikáját irányító politika gondolatának semmiségét példázza, hanem csupán azt, hogy amennyiben az állami szuverenitás és a biopolitika közötti különbségekre, pontosabban egységben lévő differencialitásukra óhajtunk fényt deríteni, úgy nem Agambenhez kell fordulnunk. És nem fogunk tőle segítséget kapni akkor sem, ha az iránt érdeklődünk, hogy hogyan illeszkedik bele a biopolitika a kapitalizmus infrastruktúrájába. Ám ez nem kényszerít bennünket arra, hogy megkérdőjelezzük a biopolitika létjogosultságát – a gyűjtőfogalomként említhető, életfolyamatokat kordában tartó, bekeretező, irányító biopolitika nélkül elképzelhetetlen a modernség.

c) Ha már a kapitalizmus, és a halál viszonylatát érintettem, úgy célszerű egy olyan mozzanatot szóba hozni, amely nem jelenik meg sem Agamben, sem bírálója látóhatárán. Kézenfekvőnek tűnik ugyanis azon érvelés, amely azt hangoztatja, hogy a félelem nem akármilyen karakterisztikuma az adaptálási kényszermechanizmusok, flexibilitások, átrendezések alá rendelt embernek. És érdemes akár röviden is megjegyezni, hogy rendelkezésünkre áll olyan irodalom¹⁸, amely élénken firtatja, hogy a kapitalizmus megannyi kategóriája (még a pénz különféle repertóriuma is) a halálra irányuló szorongató félelemmel való konfrontációból származik. Egy sereg kategória azért kristályosodik ki, állítja ezen irodalom, mert a tőkés világ embere „elfordítja a tekintetét”, ha a halállal szembesül, mert képtelen elviselni a szembenézést, legfeljebb „lesüti a szemét”, és „fátylat dob” azokra a jelekre, amelyekben a halál megnyilatkozik. Az egzisztenciális tehetetlenségre emlékezteti.

Mármost lehetségesnek tartom, hogy ennél még összetettebb a tőkés világ és a halál relációja, de az bizonyos, hogy a kérdést, azaz a „kapitalizmus halálösztönével” (R. Kurz) való gyötrődést nem lehet mellőzni. És minden bizonnyal figyelembe kell vennünk aényt, hogy ellentmondás feszül a halált jellemző *végesség* és a kapitaliz-

¹⁸ E. Becker, *Escape from Evil*, The Free Press, New York, 1976.

must övező *végtelességformák* között – lásd a Hegelt értelmező Alexander Kojève eszmefuttatásait a vágyak végtelességére és a tőke végtelen felhalmozására vonatkozó konstitutív dimenziókról a kapitalizmusban. Hovatovább duzzad azon akár tapasztalati igényű irodalom is, amely azt boncolgatja, hogy az intenzívvé váló, krónikus félelem csillapításának, lehűtésének gyakori csatornája éppen a tárgyak halmozása, és egyáltalán a *prokapitalista* beállítottság ismétlődő, vak követése.¹⁹ Itt a gyengeséget cipelő ember a körülötte szaporodó tárgyakba és a vitális tőkés magatartásba vetíti ki elképzelt erejét. És nyilván ez tovább bonyolítja az említett viszonyt, a félelem és a félelem kiküszöbölésének igénye körbejárja a mozzanatok egész sorát.

Mindenesetre nem vitás, hogy a pandémia félelmet gerjeszt – következésképpen kapcsolatba kell, hogy kerüljön az említett *prokapitalista* magatartással. Már csak azért is téves az agambeni észjárás, amely a pandémia vonzatában és a biopolitika szerepének hangsúlyozásával félre rakta a kapitalizmus elemzését.

4. (*Eltékozolt apokalipszis?*) Azt a megjegyzést parafrazálom, miszerint a pandémia „rossz apokalipszist” teremtett. Nem találtuk el a lényegét, sőt, mi több, még meszebbre kerültünk tőle, mint bármikor korábban. A szerző²⁰ energikusan kikel az ellen, hogy míg a Covid-19 rövid időn belül felkavarta a port, és kikényszerített néhány változást, addig a romboló, ám lassabban beálló, vontatottabban megvalósuló, időben szétszóródó klímaválság mégsem érdemli ki a neki kijáró figyelmet. És dacára az ezernyi egetrengető dekrétumnak, rosszul áll a klíma dolga.

Az apokalipszis persze, tudjuk, hiszen mondták már, a feltárás folyamata is, egy hatalmas, működésben lévő „hermeneutika”, amely egy *projektált véget* állít elénk, és közben egy performatív aktussal megszüntetendőnek minősíti a fennállót, amely perzselő-lángoló tűzben vagy lávafolyamban fog elpusztulni. Viszont amennyiben megpróbáljuk lajstromozni a feljebb már szóba hozott különféle reflexív értelmezéseket, akkor azt kell látnunk, hogy inkább a feltárás/feltáródás *vágya* jut kifejezésre. Megannyi olyan cikket idézhetnék, amely alapján az a benyomásunk támad, hogy már-már szükségünk volt a pandémiára, hogy megmutatkozzanak a megsokszorozódott látszatok²¹ által betemetett igazságok, és módosuljon a kor bénító „iránytalansága”. Jó lenne a pandémiát, mondjuk, úgy felfogni, mint egy útközben szerzett tapasztalat-horizontot a „rosszal vívott évezredes háborúban”, amely része a „drámának”, mármint „az emberi szabadságnak”.

Mindez azonban inkább *vágy* egy *valódi* apokalipsziszre és a „*szabadság drámájára*”.

¹⁹ J. J. Rowe, Is a Fear of Death at the Heart of Capitalism?, 2016, <http://arrow-journal.org/is-a-fear-of-death-at-the-heart-of-capitalism/>. T. Kasser, K. M. Sheldon, OF WEALTH AND DEATH: Materialism, Mortality Salience, and Consumption Behavior, *Psychological Science*, 2000, Vol. 11, 4, July.

²⁰ F. Scheidler, The Wrong Apocalypse: Why Covid-19 has provoked a state of emergency worldwide, while the climate crisis has not, <https://www.megamachine.fr/2020/03/23/the-wrong-apocalypse-why-covid-19-has-provoked-a-state-of-emergency-worldwide-while-the-climate-crisis-has-not/>.

²¹ S. K. Sell, What COVID-19 Reveals About Twenty-First Century Capitalism: Adversity and Opportunity. *Development*, 2020, 63: 150–156.

